

ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΜΕΛΗ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΗΣΟΝ ΑΙΓΙΝΑΝ

Υ Π Ο

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΗ

Καθηγητοῦ - Θεολόγου μετεκπαιδευθέντος ἐν τῷ Δ.Μ.Ε.

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Εἰς τὸν περίβολον ἧ καὶ περίξ μεταβυζαντινῶν τινῶν ναῶν τῆς νήσου Αἰγίνης, ἀπὸ μακροῦ χρόνου παρατήρησα κείμενα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους διάφορα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἐν αὐτοῖς ὑπαρξίς τῶν προαναφερθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν μαρτυρεῖ δύο τινὰ: α) τινὲς τῶν εἰρημένων ναῶν προφανῶς ἀνιδρύθησαν ἐπὶ ἄλλων παλαιότερας ἐποχῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνεπάγεται τὴν ἀνάγκην εἰδικῆς ἐρεύνης, ὑπαγορευομένης καὶ ὑπὸ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ σήμερον, πόθεν προέρχονται καὶ β) εἰς τὴν νήσον Αἰγίναν ὑπῆρχεν ἀνθισις τῆς Χριστιανικῆς τέχνης ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ἡ ἑποία συνεχίσθη καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν. Τοῦτο ἄλλωστε ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ πλείστων ἄλλων εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα κατὰ καιροῦς, εἴτε ἀνευρέθησαν, εἴτε ἀνευρίσκονται.

Τὸ ἀντικείμενον τῆς παρουσίας ἐργασίας εἶναι ἡ ἐνασχόλησις περὶ τινὰ ἀδημοσίευτα, παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, εἰς τρία ἀδημοσίευτα μέχρι τοῦδε ναῦδρια τῆς νήσου Αἰγίνης.

Τὴν δημοσίευσίν των ἐθεώρησα σκόπιμον συμεριζόμενος ἀπολύτως τὴν γνώμην τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Ἀρβανιτοπούλου Ἀποστόλου: «ἡ διάσωσις ἐπιγραφῶν ὑφ' ἡμῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀποτελεῖ ἐν τῶν ἱερωτάτων καθηκόντων μας, πᾶς δὲ πολίτης συντελῶν εἰς τὴν ὑπόδειξιν καὶ διαφύλαξιν οἰασδήποτε ἐπιγραφῆς, ἔστω καὶ ἐνός στίχου καὶ μιᾶς λέξεως, προσφέρει μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐπιστήμην»¹.

1. Ἀρβανιτοπούλου Ἀποστόλου, Ἐπιγραφικὴ, ἀρθρον ἐν Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη, τόμ. Ε', σελ. 693. Πρβλ. καὶ Παπαδοπούλου - Παλαίου Ἀ., Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ ἐπιγραφαὶ (ἐκδοσις Παπύρου, ἀριθ. 84), ἐν Ἀθήναις

Νομίζω ὅτι τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ τὴν διάσωσιν παντὸς παλαιοχριστιανικοῦ βυζαντινοῦ καὶ νεοκλασικοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους καὶ ὅτι τὸ πρὸς περιφρούρησιν καὶ διάσωσιν των καθήκον εἶναι περισσότερον ἐπιτακτικὸν διὰ τοὺς ἐκπαιδευτικούς.

1. ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΜΕΛΗ ΕΙΣ ΤΟΝ ΝΑΟΝ ΤΟΥ ἉΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Δεξιὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ τῆς πόλεως τῆς Αιγίνης εἰς τὴν Ἱερὰν Μοῆν τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου εἶναι ἀνιδρυμένος ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ ὀκταγωνικοῦ τρούλλου. Ὁ ναὸς οὗτος ἀνιδρύθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἀρχαίου μνημείου, διότι πέραξ αὐτοῦ καὶ εἰς μικρὸν βάθος τοῦ ἐδάφους, ἀνεύρισκονται κατὰ καιροὺς τεμάχια τεθραυσμένων μελανομόρφων καὶ ἄλλων ἀρχαίων ἀγγείων. Ἐὰν τὰ ἐν αὐτῷ διασκορπισμένα ἀρχιτεκτονικά μέλη, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ναοῦ τούτου, δὲν μετεφέρθησαν ἐκεῖ — πρᾶγμα ἀπίθανον — ἐξ ἄλλου μέρους, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ περὶ οὗ ὁ λόγος ναὸς ἐκτίσθη ἐπὶ παλαιότερου ἐρειπωθέντος Χριστιανικοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος, ὡς ἀνωτέρω ἀνέφερα, ἀνιδρύθη ἐπὶ ἀρχαίου μνημείου.

Τὰ ἐγγὺς αὐτοῦ εὐρισκόμενα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀρχιτεκτονικά μέλη εἶναι τὰ κάτωθι: 1) Τεκτονικὸν κιονόκρανον², ἥτοι σχήματος τετραπλεύρου ἀγτεστραμμένης κολούρου πυραμίδος. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ κυβοειδοῦς σώματος καὶ ἐκ κολουροπυραμιδοειδοῦς ἐπιθήματος, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ὑπεράνω αὐτοῦ. Ἀμφότερα κοσμοῦνται ἐπὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν των διὰ σχηματοποιημένων φυλλωμάτων. Ἡ τέχνη των δεικνύει ὅτι τὸ κιονόκρανον τοῦτο χρονολογικῶς ἀνήκει εἰς τὸν ΙΒ' αἰῶνα³.

1940, σελ. 5 καὶ 38. Ὁμοίως Σωτηρίου Γεωργίου, Ἀρχαιολογία τῆς Χριστιανικῆς τέχνης καὶ Ἑλληνικῆς Χριστιανικῆς ἐπιγραφικῆς (λόγος ἐναρκτήριος), Ἀθήναι 1925, σελ. 6-7. Γκητάκου Μιχαήλ, Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ καὶ χαράγματα ἐκ Βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Corpus ἐπιγραφῶν καὶ χαραγμάτων, ἐν Ἀθήναις 1957, σελ. 149.

2. Περὶ Χριστιανικῶν κιονοκράνων, βλ. Ὁρλάδου Ἀναστασίου, «Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικῆ βασιλικῆ τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης», ἐν Βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 35, Ἀθήναι 1952, σελ. 278 κ. ἐξ. Ὡσαύτως Γκητάκου Μιχαήλ, «Μαθήματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης», Πολυγραφημένα παραδόσεις ἐν τῷ Διδασκαλείῳ Μ.Ε., Τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1974, σελ. 48-66.

3. Ὁρλάδου Ἀναστασίου, μνημ. ἔργ., ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 278 κ. ἐξ.

2) Λεβητοειδές κιονόκρανον⁴, κοσμούμενον ἐν συνεχείᾳ εἰς ἀμφοτέρα τὰ μέλη δι' ἀναγλύπτων πλοχμῶν καὶ ἀλύσεων καὶ ὑπὸ συντομογραφήματος τοῦ ἱεροῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ IC XC. Χρονολογικῶς τὸ κιονόκρανον τοῦτο, κατατάσσω εἰς τὸν ΙΔ' αἰῶνα.

3) Ἀποκεκρουμένος πεσσίσκος ἐκ σκληροῦ ἀσβεστολίθου (διασωζόμενον ὕψος 0,72). Ἡ ὀρθογώνιος τομὴ του παρουσιάζει τὴν μακρὰν πλευρὰν τοῦ ὀρθογωνίου, βαίνουσαν καθέτως πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα.

Πεσσίσκος ἐκ σκληροῦ ἀσβεστολίθου συναντῶμεν καὶ εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς. Ἀναφέρω προχείρως τοὺς τῆς παλαιᾶς Κορίνθου⁵ καὶ τοὺς τῶν δύο βασιλικῶν τῶν Ἐλευθερῶν⁶.

Ὁ ἡμέτερος δὲν μοι φαίνεται ἀρχαιότερος τοῦ τέλους τοῦ Ι' αἰῶνος⁷.

4) Τεμάχιον μαρμαρίνου κιονίσκου τέμπλου (διασωζόμενον ὕψος 0,93) ἔχοντος τὸν κορμόν του ὑπὸ μορφὴν δέσμης στελεχῶν συνδεομένων εἰς τὸ μέσον διὰ σχοινίου κόμβου. Ἦς σημειωθῆ ὅτι κόμβοι συνδέοντες κιονίσκους ἀπαντοῦν πολλάκις εἰς μεσοβυζαντινοὺς ναοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰς παλαιότερα Λομβαρδικὰ ἔργα⁸. Τὸν κιονίσκον τοῦτον, χρονολογικῶς κατατάσσω εἰς τὸν ΙΙ' αἰῶνα⁹ (εἰκ. 1).

5-6) Δύο τμήματα ἐπιθημάτων διαχωριστικῶν κιονίσκων παραθύρων. Ἀμφοτέρα εἶναι σχήματος ἀντεστραμμένης κολούρου πυραμίδος μὲ ἔδρας ἐλαφρῶς κοιλοκύρτους.

Ἐπὶ τῆς μιᾶς ἔδρας των εἶναι γεγλυμμένος κύκλος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει γεγλυμμένος ἰσοσκελῆς σταυρός. Τὸ κατὰ τὸν ἄβακα πλάτος των εἶναι 0,41, τὸ δὲ ὀλικὸν ὕψος των 0,17. Ἐπὶ τῶν δύο συνεχομένων κατακορύφων παρεῶν τοῦ ἄβακος ἐκάστου τούτων εἶναι γεγλυμμένα φύλλα ἀκάνθου. Τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπιθήματα χρονολογικῶς πρέπει ἄνευ οὐδενὸς ἐνδοιασμοῦ νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὰ μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνος¹⁰.

7) Κορινθιάζον κιονόκρανον, τὸ ὁποῖον λόγῳ τῆς παλαιότητός του ἐξετάζω τελευταῖον. Τοῦτο ἐπανειλημμένως ἐπεχρίσθη δι' ἀσβέστου. Ἡ πλευρὰ τοῦ ἄβακος του εἶναι 0,38, τὸ ὕψος 0,30 καὶ ἡ κάτω διάμετρος του 0,27. Ὁ κάλαθός του κοσμεῖται πλαστικῶς εἰς τὸ μέσον τῶν

4. Αὐτόθι.

5. J. M. Schelle y, Hesperia 1943, σελ. 189, εἰκ. 22, πίν. XII.

6. Στρίκα Εὐσταθίου, «Πρακτικὰ ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας τοῦ 1939», Ἀθῆναι, σελ. 59, εἰκ. 5.

7. Μουσεῖον Προύσης, Κατάλογοι Μουσείου Προύσης, ἄνευ τόπου καὶ χρόνου ἐκδόσεως.

8. Toesca, ἄνευ κυρίου ὀνόματος, Storia Dell' Arte Italiana, Torino 1927, Τόμ. ΙΙ, εἰκ. 57 καὶ 547.

9. Γκητάκου Μιχαήλ, Μαθήματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης, σελ. 46-47.

10. Κατάλογοι Μουσείων Κων/πόλεως καὶ Σμύρνης.

πλευρῶν δι' ἀνισοσκελοῦς σταυροῦ καὶ εἰς τὰς γωνίας τοῦ ἄβρακος δι' ἀκανθωτῶν φύλλων. Ἡ ὅλη τεχνική του μαρτυρεῖ ὅτι ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ζ' αἰῶνος¹¹ (εἰκ. 2).

2. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΜΕΛΗ ΕΙΣ ΤΟΝ ΝΑΟΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΕΛΕΟΥΣΗΣ

Νοτιοδυτικῶς τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Νεκταρίου καὶ δεξιὰ τῆς ἀγούσης πρὸς Μεσαγρὸν ὁδοῦ εἰς θέσιν «ΞΑΝΤΟΣ», ἡ ὁποία σήμερον καλεῖται «ΚΟΝΤΟΣ», ἐντὸς τοῦ κτήματος Ρόδη εὐρίσκεται τύπου Ἀνατολικῆς μονοκλίτου βασιλικῆς ναῦδριον τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἀγίας Ἐλεούσης, ὑπὸ δὲ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς ὀνομαζόμενον «Παναγιά ἢ Ἐλεούσα». Τὸ ναῦδριον τοῦτο, συμφώνως πρὸς ἐντετειχισμένην ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του ἐπιγραφῆς, ἀνιδρύθη τὸ 1673. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐδημοσίευσεν ὁ σεβαστός μοι καθηγητῆς ἐν τῷ Διδασκαλεῖῳ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως κ. Γκητάκος Μιχαήλ εἰς τὸ ἔργον του «Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ καὶ χαραγμάτα ἐκ βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος-Corpus ἐπιγραφῶν καὶ χαραγμάτων». Ἐκδοσις Δευτέρα, ἐν Ἀθήναις 1957, σελ. 40.

Τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἀναγράφεται διὰ κεφαλαίων γραμμάτων, ἀν καὶ δι' ἐσφαλμένης γραφῆς ΝΕΑ ΕΚΛΙΣ/ΙΑ, μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ὑπ' ὄψιν ναῦδριον ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν θεμελίων ἄλλου παλαιότερας ἐποχῆς. Τὴν γνώμην ταύτην ἐνισχύουν καὶ δισχορπισμένα περὶ αὐτοῦ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικά μέλη, τὰ ὁποῖα ἐπεσήμανε τὸ πρῶτον ὁ σεβαστός μοι καθηγητῆς κ. Γκητάκος Μιχαήλ¹².

Τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτῶν εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

1-5) πέντε τεμάχια ἐκ διαφόρων μονολίθων ἀρραβδῶτων κιόνων, διαστάσεων ἀπὸ 0,20-0,45 (εἰκ. 3).

6) Ἐπίθημα διαχωριστικῶν κιονίσκων παραθύρου, ὕψους 0,20, κοσμούμενον ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν ἐδρῶν του διὰ κύκλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει γεγλυμμένος ἀνισοσκελῆς σταυρός. Τὸ κατὰ τὸν ἄβρακα πλάτος του εἶναι 0,43. Χρονολογικῶς δὲν μοὶ φαίνεται ἀρχαιότερος τοῦ ΙΔ' αἰῶνος¹³.

7) Ἀποκεκρομένος ἀρράβδωτος κιονίσκος,

11. Ὁρλάνδου Ἀναστασίου, ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 278 κ. ἐξ.

12. Γκητάκου Μιχαήλ, Μαθήματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης, σελ. 48-66.

13. Κατάλογοι Μουσείων Κων/πόλεως καὶ Σμύρνης.

(διασωθὲν ὕψος 0,89), διαμέτρου 0,16 μετὰ συμφοῦς κιονοκράνου, ὕψους 0,26, ἢ πλευρὰ τοῦ ἄβακος, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐπίσης 0,26. Τὸ κιονόκρανον τοῦτο εἶναι τύπου Κορινθιάζοντος ἔχοντος εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ ἄβακος ἀνακεκαμμένα φύλλα ἀκάνθου. Χρονολογικῶς κατατάσσω αὐτὸν εἰς τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος¹⁴.

8) Χαμηλὸν Ἰωνίζον κιονόκρανον, συνηγμένον πρὸς βαρὺ κολουροπυραμιδοειδὲς ἐπίθημα. Αἱ ἀρκούντως «πλαδαραῖ» ἑλικές του οὐδεμίαν ἔχουν ἐλαστικότητα, ὁ δὲ μεταξύ αὐτῶν ἐξέχων ἐχῖνος κοσμεῖται διὰ τριφύλλων λαϊκῆς τέχνης. Χρονολογικῶς κατατάσσεται εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, πάντως ὅμως κατὰ τοὺς πρὸ τῆς ἀλώσεως χρόνους¹⁵ (εἰκ. 4).

9) Ἀδρᾶς τεχνοτροπίας Κορινθιάζον κιονόκρανον, τοῦ ὁποίου ἡ λεπτὴ κατεργασία δὲν ἀποκαλύπτεται, ἐὰν δὲν προσέξῃ τις, διότι αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐπιχρίσεις δι' ἀσβέστου ἐσχημάτισαν ἐν αὐτῷ ἀρκούντως παχὺ στρῶμα. Παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀκάνθος τοῦ ὠραίου τούτου κιονοκράνου δὲν ἔχει τὴν κλασσικὴν μορφήν, ἀλλὰ προσλαμβάνει μᾶλλον διακοσμητικὸν χαρακτῆρα, ἐν τούτοις τὸ θαυμασίας τέχνης κιονόκρανον τοῦτο κάλλιστα δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀντιπροσωπευτικὸν δείγμα τῆς ἀπὸ τοῦ ΣΤ' αἰῶνος μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Η' αἰῶνος σημειωθείσης ἀναζωογονήσεως τοῦ Κορινθιακοῦ κιονοκράνου. Τοῦτο χρονολογικῶς κατατάσσω εἰς τὰ μέσα τοῦ Η' αἰῶνος¹⁶ (εἰκ. 5).

3. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΜΕΛΗ ΕΙΣ ΤΟΝ ΝΑΟΝ ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ (ΠΟΛΙΤΙΣΣΗΣ)

Εἰς τὸν Μεσαγρὸν τῆς Αἰγίνης μεταξύ τῶν ἄλλων Χριστιανικῶν μνημείων εἶναι ἀνδριμένη καὶ βασιλικὴ ἀνατολικοῦ τύπου εἰς μνήμην τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἢ κατὰ τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου τούτου εἰς μνήμην τῆς «Πολιτίσσης». Πέριξ τοῦ ναοῦ τούτου κατὰ καιροὺς συχνὰ ἀνευρίσκονται τεμάχια ποικιλομόρφων ἀγγείων μαρτυροῦντα τὴν εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὑπαρξὴν ἀρχαίου μνημείου, ἐφ' οὗ κατὰ τὴν γνώμην μου ἀνδρῶν ὁ εἰρημένος ναός.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν προαναφερθέντων τεμαχίων πέριξ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ, ὑπάρχουν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, Χριστιανικῆς ἐποχῆς, μεταξύ τῶν ὁποίων τὰ κάτωθι:

14. Γκητάκου Μιχαήλ, Μαθήματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης, σελ. 46-47.

15. Ὁρλάνδου Ἀναστασίου, μν. ἐργ., σελ. 278 κ. ἔξ.

16. Αὐτόθι.

1) Τεμάχιον ἀρραβδώτου κίονος, ὕψους 0,98, ἔχον συμφυῆς τεκτονικὸν ἀδιακόσμητον κιονόκρανον. Ἡ ὄλη τέχνη του μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ἐξ οὗ τὸ τεμάχιον τοῦτο κίων δὲν εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ ΙΔ' αἰῶνος¹⁷.

2) Τεμάχιον ἀποκεκρουμένου μονολίθου ἀρραβδώτου κίονος, (διασωζομένου ὕψους 0,53), κοσμουμένου δι' ἀναγλύφου ἀνισοσκελοῦς σταυροῦ. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τεμάχιον ἀναντιλέκτως ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ ὀλίγου κάτωθι τοῦ ἄνω πέρατος τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος, διότι ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐφιλοτεχνοῦντο συνήθως σταυροί.

Ἀναφέρω προχείρως παραδείγματα ἐκ τῶν βασιλικῶν Μεσαναγροῦ τῆς νήσου Ρόδου¹⁸, Φιλίππων¹⁹, καὶ Φθιωτίδων Θηβῶν²⁰. Χρονολογικῶς τὸν κίωνα τοῦτον, δὲν θεωρῶ οὔτε νεώτερον οὔτε ἀρχαιότερον τοῦ Θ' αἰῶνος²¹.

3) Ἀποκεκρουμένη βάσις κίονος μετὰ μιᾶς σπείρας ἐπὶ τετραγώνου πλίνθου τομῆς ἀπλῆς εὐθυγράμμου λοξῆς ταινίας. Ἡ βάσις αὕτη κατεσκευάσθη ἐκ λευκοῦ μαρμάρου τῆς Πεντέλης, εἶναι δὲ καὶ αὕτη τοῦ Θ' αἰῶνος²².

4) Τεμάχιον μαρμαρίνης πλακός, τὸ μέγιστον σωζόμενον μῆκος τῆς ὁποίας εἶναι 0,44, τὸ πλάτος της 0,38 καὶ τὸ πάχος της 0,17. Αὕτη κοσμεῖται διὰ κυματιστῶν βλαστῶν ἐκφυομένων ἀπὸ τῆς βάσεως στεφάνου καὶ καταληγόντων εἰς φύλλα κισσοῦ, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἴστανται πεπλατισμένοι σταυροί. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει, ὅτι πρόκειται περὶ θωρακίου²³, τὸ δὲ ἐν αὐτῷ σύνθετον πως θέμα συναντῶμεν εἰς θωράκια παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν. Οὕτω ἂν καὶ μετὰ τινων μικρῶν παραλλαγῶν, τὸ συναντῶμεν εἰς τὴν ἀθημοσίευτον μέχρι τοῦδε βασιλικὴν «Ἀχλαδερή» τῆς νήσου Λέσβου, εἰς τὴν ἐν τῇ αὐτῇ νήσῳ βασιλικὴν «Ἰψηλομετώπου»²⁴, ὡς καὶ εἰς

17. Παρόμοιοι εὑρίσκονται εἰς ναοὺς τῶν νήσων Ρόδου καὶ Κῶ, ὡς ἡμεῖς διεπιστώσαμεν.

18. Ὁρλάνδου Ἀναστασίου, εἰς ΣΤ' τόμον τοῦ ἀρχείου βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1948, σελ. 38, εἰκ. 32.

19. Lemerle, Philippe, ἄνευ τόπου καὶ ἔτους ἐκδόσεως, σελ. 403.

20. Σωτηρίου Γεωργίου, «Ἀρχαιολογικὴ ἔφημερίς», Ἀθῆναι 1929, εἰκ. 41.

21. Γκητάκου Μιχαήλ, Μαθήματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης, σελ. 35-48.

22. Ὁρλάνδου Ἀναστασίου, Ἡ Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ κλπ., σελ. 266 κ. ἐξ.

23. Περὶ θωρακίων γενικῶς βλ. Γκητάκου Μιχαήλ, Μαθήματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης, σελ. 79-84.

24. Ὁρλάνδου Ἀναστασίου, εἰς «Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον», Ἀθῆναι 1929, σελ. 22, εἰκ. 24.

τὰς βασιλικὰς Ρόδου²⁵, Σικυῶνος²⁶, Ἐρεσσοῦ²⁷, Φθιωτίδων Θηβῶν²⁸, Φιλίππων²⁹, ἵνα ἀρκεσθῶ εἰς ταῦτα μόνον τὰ παραδείγματα. Ἡ τεχνική του δὲν ἀφήνει ἀμφιβολίαν, ὅτι εἶναι βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ δὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἔχον ὡς πρότυπον παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς θωράκιον³⁰.

5) Τμῆμα ἐπιστηλίου, μήκους 0,82 καὶ ὕψους 0,30-0,37, τὸ ὁποῖον ἔχει λοξότμητον τομὴν καὶ στέφεται ὑπὸ χαμηλῆς ὀριζοντίας ἀβλακωμένης πλακός. Εἰς τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος ἔχει ἀναγλύπτους ἀστραγάλους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἐπιπεδόγλυφον κόσμημα ἐκ συμπλεκόμενων ἀνθέμων, εἰς τὸ μέσον τῶν ὁποίων εὐρίσκεται ἐντὸς κύκλου ἀγγιστρωτὸς σταυρός³¹. Ἡ τέχνη τοῦ εἰρημένου ἐπιστηλίου μὲ ὀδηγεῖ νὰ τὸ κατατάξω χρονολογικῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Τὸ ἐξετασθὲν τεμάχιον καὶ τὸ προαναφερθὲν τεμάχιον θωρακίου οὐδεμίαν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν, ὅτι ἀμφότερα εἶναι τμήματα μὴ διασωζομένου μαρμαρίνου τέμπλου τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος³².

6) Τεκτονικὸν κιονόκρανον, ἐξ ἐκάστης τῶν τεσσάρων πλευρῶν τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται ἐντὸς πλαισίου ἐναλλάξ ἀνάγλυφοι ἀνισοσκελεῖς καὶ ἰσοσκελεῖς σταυροὶ καὶ φύλλα ἀμπέλου³³. Τὸ σχῆμά του καὶ ἡ ἐργασία του μὲ ὀδηγοῦν νὰ ἀποφανθῶ ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ Ζ' αἰῶνος³⁴.

Ὅμοιου τύπου κιονόκρανα παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ Στ' μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος εὐρίσκονται καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀναφέρω προχείρως τὰ τοῦ

25. Ὁρλάνδου Ἀναστασίου, εἰς «Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν μνημείων Ἑλλάδος», τόμ. Η', σελ. 18, εἰκ. 12 καὶ σελ. 31, εἰκ. 26.

26. Ὁρλάνδου Ἀναστασίου, «Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τοῦ ἔτους 1933», σελ. 89, εἰκ. 8.

27. Ὁρλάνδου Ἀναστασίου, εἰς «Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον» τοῦ ἔτους 1929, Ἀθῆναι, σελ. 32, εἰκ. 32.

28. Σωτηρίου Γεωργίου, εἰς «Ἀρχαιολογικὴν ἐφημερίδα», Ἀθῆναι 1929, σελ. 77, εἰκ. 99.

29. Lemerle, Philippes, ἄνευ ἔτους καὶ τόπου ἐκδόσεως, πίν. LXXV, 32.

30. Γκητάκου Μιχαήλ, μν. ἔργ., σελ. 79-84.

31. Περὶ τῶν τύπων τοῦ σταυροῦ, βλ. Γκητάκου Μιχαήλ, Μαθήματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης, Τόμ. Α', σελ. 10-11.

32. Παρόμοιον ἀνευρίσκεται εἰς πρόσκτισμα τοῦ εἰς Μυστρᾶν ναοῦ τῆς Ἐδαγγελιστρίας καὶ ἔτερον εἰς τὴν μονὴν Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων, ἵνα μὴ ἀναφέρω πλείονα παραδείγματα.

33. Γκητάκου Μιχαήλ, Ἡ συμβολικὴ σημασία τῆς ἀμπέλου εἰς τὴν Χριστιανικὴν τέχνην. Εἰς Β' τόμ. τῆς Ὁρθοσκηντικῆς καὶ Ἠθικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, ἐν Ἀθήναις 1963, σελ. 392 (Ἀνάπτυγον μετὰ προσθηκῶν).

34. Γκητάκου Μιχαήλ, Μαθήματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης, σελ. 48-66.

βυζαντινοῦ μουσείου Ἀθηνῶν³⁵, ἅτινα φέρουν καὶ μονογραφήματα, τὸ τῆς Πάλιανης Κρήτης³⁶ καὶ τὰ τῆς Κων/πόλεως³⁷.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἐξήτασα 22 ἐν συνόλῳ ἀρχιτεκτονικά μέλη διεσκορπισμένα περίξ τριῶν μόνον ναῶν τῆς νήσου Αἰγίνης. Ἐκ τῆς θεωρήσεώς των νομίζω ὅτι ἀποδεικνύονται διὰ μυριστὴν φορὰν τὰ κάτωθι:

1. Μεταξὺ τῶν κυριαρχούντων θεμάτων τῶν ἐπὶ μαρμάρου ἀναγλύφων (εἶναι δὲ αὐτὰ α) σταυροί, β) ζῶα πραγματικά ἢ φανταστικά, γ) πτηνά, δ) φυτικά κοσμήματα καὶ ε) γραφικά σχέδια³⁸, οἱ μὲν σταυροὶ ἀνεκαθεν ὑπῆρχον εἰς τὴν Χριστιανικὴν τέχνην, τὰ δὲ φυτικά κοσμήματα, τὰ ὅποια βλέπομεν ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος, παρουσιάζουν διαρκῆ ἐξέλιξιν, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἀποκτᾷ ἕδαφος ἡ χρῆσις τῆς τεχνουργίας τοῦ ἐπιπεδογλύφου³⁹.

2. Οἱ βυζαντινοὶ δὲν ἐχρησιμοποίησαν τὴν διακόσμησιν ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ στολίσουν, ἀλλὰ διὰ νὰ προσδώσουν εἰς τὴν ὕλην τὶ τὸ ὑπερκόσμιον. Ἐνεκεν τούτου καὶ ἡ διακόσμησις των διακρίνεται διὰ τὸ μέτρον τῆς, ἔχουσα ὡς βασικὸν στοιχεῖον τὸ ἐπίτευγμα τῆς συνθετικῆς σκέψεως τῶν τεχνιτῶν⁴⁰.

3. Εἰδικῶς ἡ βυζαντινὴ γλυπτικὴ ἐδημιούργησεν ἐν νέον εἶδος διακοσμητικῆς ἀντιλήψεως, μίαν ἀξιοθαύμαστον «αἰσθητικὴν ἔκφρασιν τῆς ἐπιφανείας»⁴¹, κατὰ τὴν ὅποιαν ὄγκος καὶ μᾶζα ἀποκτοῦν γραφικότητα καὶ οὕτω τὸ ὕλικὸν ἀποπνευματοποιεῖται.

4. Μετὰ μεγίστης δεξιότηχίας ἡ Χριστιανικὴ τέχνη εἰς τε τὰ θέματα καὶ εἰς τὰς καλλιτεχνικὰς μορφὰς ἠντλησεν ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τέχνης,

35. Sotiriou G., Guide du Musee Byzantin d' Athenes, 1932, σελ. 50, No 216-217.

36. Gerola (ἄνευ κυρίου ὀνόματος), Monumenti veneti nell' Isola sdi Creta II (ἄνευ χρόνου καὶ τόπου ἐκδόσεως), σελ. 185, εἰκ. 126.

37. Petrides (ἄνευ κυρίου ὀνόματος), Echos d' Orient 1901-1903, σελ. 221-229, καὶ Ebersolt Mission Archeol, De G/ple, Paris 1921, σελ. XXIV, εἰκ. 2.

38. Γκράκου Μιχαήλ, Μαθήματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης, σελ. 100.

39. Αὐτόθι.

40. Αὐτόθι.

41. Μιχαήλ Π., «Αἰσθητικὴ θεώρησις τῆς βυζαντινῆς τέχνης», Ἀθήναι 1946, σελ. 76.

«ὅ,τι δὲν ἀντέκειτο εἰς τὰς Χριστιανικὰς ἀντιλήψεις της»⁴², προσδῶσα εἰς αὐτὰς τὴν σφραγίδα τοῦ ἰδίου αὐτῆς πνεύματος⁴³, καὶ

5. Εἶναι ἀμεσος ἀνάγκη ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ περισυλλεγοῦν τὰ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται διεσκορπισμένα ἄνευ στοργῆς εἰς τοὺς διαφόρους ναοὺς καὶ εἰς τὰ ἄλλα μνημεῖα τῆς πατρίδος ἡμῶν, διὰ νὰ μὴ καταστρέφονται καὶ διὰ νὰ μὴ ἀπόλλυνται, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ γίνῃ ἐξ εἰδικοῦ συν) ἐργεῖου συστηματικὴ περισυλλογὴ καὶ περιγραφὴ τῶν. Φρονῶ ὅτι τοῦτο πρέπει ν' ἀποτελέσῃ μέλημα πάντοτε ἐκπαιδευτικοῦ καὶ δὴ τῶν Θεολόγων, ἰδίως δὲ τῶν εἰς τὰς ἐπαρχίας ὑπηρετούντων. Οὕτω θὰ διασωθοῦν ἢ τουλάχιστον θὰ καταστοῦν γνωστὰ, πολλὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

42. Σωτηρίου Γεωργίου, «Χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ ἀρχαιολογία», Τόμ. Α', Χριστιανικὰ κοιμητήρια. Ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονική, ἐν Ἀθήναις 1942, σελ. 29, 43. Ἀυτόθι,

Ἀποψὶς Παλαιοχώρας.

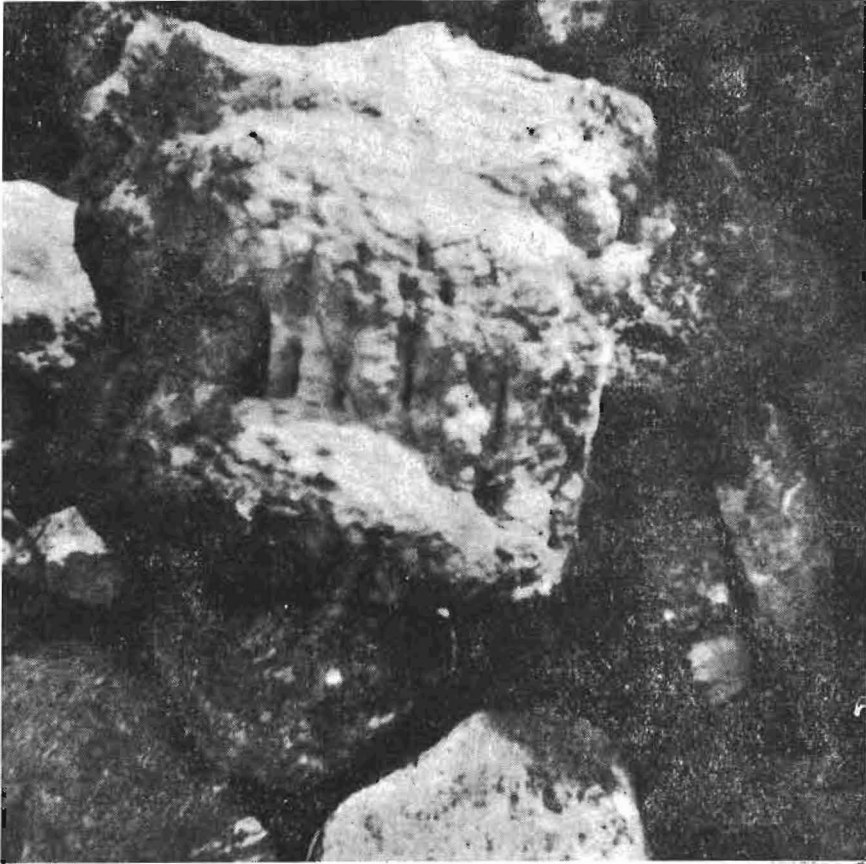
Ειχ. 1. Τεμάχιον μαρμαρίνου κιονόσου,

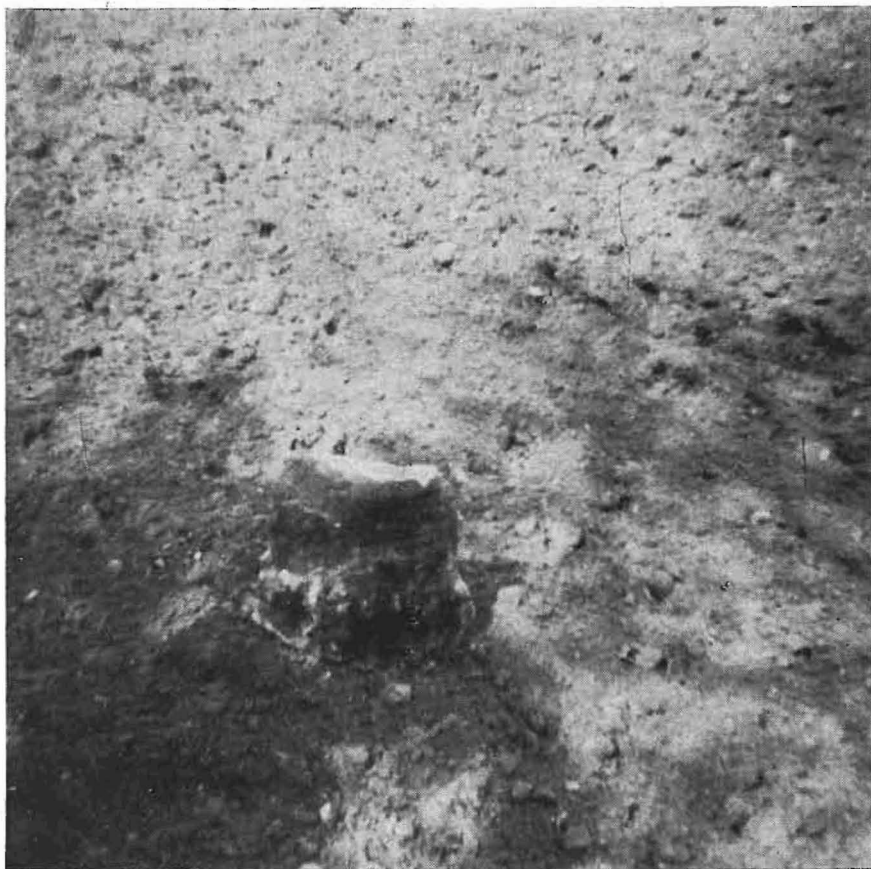
Εικ. 2. Κορινθιάζον κιονόκρανον. Ἐφθάρη δλωσ μεταγενεστέρως.

Εικ. 3. Τεμάχια διαφόρων μονολίθων,

Εἰκ. 4. Χαμηλὸν Ἰωνίζον κιονόκρανον.

Εικ. 5. Κορινθιάζον κιονόκρανον.